IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

МАДАНИЯТ МУАССАСАЛАРИДА ДАВЛАТ МОЛИЯВИЙ НАЗОРАТИНИ ЎТКАЗИШ МАСАЛАЛАРИ

Жўраев Толибжон Алишер Ўғли

Ўзбекистон Республикаси
Банк-молия академияси магистранти

E-mail: tolib9398@mail.ru

Аннотация: Ушбу мақолада маданият муассасаларида давлат молиявий назоратини ташкил этиш, бюджет маблағларидан мақсадли ва самарали фойдаланиш, ички назорат ҳамда аудит тавсиялари ижросини кучайтириш масалалари ёритилган. Сўнгги йилларда давлат бюджети харажатларининг ўсиши, ижтимоий соҳага ажратилаётган маблағлар улушининг юқорилиги ва маданият ҳамда спорт йўналишига 2025 йилда қарийб 7 трлн сўм маблағ режалаштирилгани мазкур соҳада молиявий назоратнинг долзарблигини янада оширмоқда.

Калит сўзлар: давлат молиявий назорати, маданият муассасалари, бюджет маблағлари, ички назорат, аудит, давлат харидлари, рақамлаштириш.

Abstract. This article examines the issues of organizing state financial control in cultural institutions, ensuring the targeted and efficient use of budget funds, strengthening internal control mechanisms, and improving the implementation of audit recommendations. In recent years, the growth of state budget expenditures, the significant share of allocations directed to the social sector, and the planned allocation of nearly UZS 7 trillion to the culture and sports sector in 2025 have further increased the importance of effective financial control in this field. The study highlights key areas of financial oversight, existing risks, and practical measures aimed at enhancing transparency, accountability, and efficiency in the management of public financial resources within cultural institutions.

Keywords: state financial control, cultural institutions, budget funds, internal control, audit, public procurement, digitalization.

Кириш

Маданият муассасалари аҳолининг маънавий эҳтиёжларини қондириш, миллий меросни сақлаш, музей, театр, кутубхона ва маданий марказлар фаолиятини ривожлантиришда муҳим ўрин тутади. Ушбу муассасаларнинг аксарияти бюджет маблағлари, бюджетдан ташқари тушумлар, грантлар, ҳомийлик маблағлари ва давлат дастурлари ҳисобидан молиялаштирилади. Шу боис уларда давлат молиявий назоратини тўғри ташкил этиш маблағларнинг мақсадли сарфланиши, моддий бойликларнинг сақланиши ва хизматлар сифатини ошириш учун зарур шарт ҳисобланади.

2025 йил учун давлат бюджети харажатлари 344,6 трлн сўм, 2026 йил учун эса 384,9 трлн сўм атрофида режалаштирилгани бюджет маблағлари устидан тизимли назоратни кучайтиришни талаб этади. Шунингдек, 2025 йилда ижтимоий соҳа харажатлари жами бюджет харажатларининг катта қисмини ташкил этиб, маданият ва спорт йўналишига қарийб 7 трлн сўм маблағ йўналтирилиши белгиланган. Бу маданият муассасаларида молиявий интизом, давлат харидлари шаффофлиги ва натижадорликка асосланган назорат механизмларини жорий этиш зарурлигини кўрсатади.

Адабиётлар шарҳи

Давлат молиявий назорати ва аудит тизимини такомиллаштириш масалалари маҳаллий ва хорижий олимлар томонидан кенг тадқиқ этилган. Илмий адабиётларда давлат секторида молиявий назоратнинг самарадорлиги, ҳисобдорликни таъминлаш, бюджет маблағларидан мақсадли фойдаланиш ва коррупция хавфларини камайтиришда аудитнинг аҳамияти алоҳида таъкидланади.

Middin ва ҳаммуаллифлар (2024) давлат ташкилотларида ички аудит тизими молиявий ҳисобдорлик ва шаффофликни таъминлашнинг муҳим воситаси эканлигини қайд этиб, аудит тавсияларининг ўз вақтида бажарилиши давлат бошқаруви самарадорлигини оширишини асослаб берганлар. Муаллифларнинг фикрича, самарали ички аудит тизими молиявий қонунбузилишларнинг олдини олиш ва давлат маблағларидан оқилона фойдаланишга хизмат қилади.

Tereshchenko ва ҳаммуаллифлар (2024) давлат молиясини назорат қилишда рақамли аудит технологияларининг аҳамиятини тадқиқ этган. Тадқиқот натижаларига кўра, рақамли аудит воситалари реал вақт режимида мониторинг ўтказиш, катта маълумотлар таҳлили орқали хавфларни аниқлаш ва бюджет маблағларидан фойдаланиш устидан назоратни кучайтириш имконини беради. Бу эса давлат молиявий назоратининг самарадорлигини оширишда муҳим омил ҳисобланади.

Hay ва Cordery (2020) давлат секторида ташқи аудитнинг аҳамиятини таҳлил қилиб, аудит натижалари парламент, давлат органлари ва жамоатчилик учун ишончли ахборот манбаи сифатида хизмат қилишини таъкидлайдилар. Улар давлат аудитининг асосий вазифаси нафақат қонунбузилишларни аниқлаш, балки давлат ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолашдан иборат эканлигини қайд этадилар.

Appah, Onowu ва Adamu (2021) давлат секторида аудит, шаффофлик ва яхши бошқарув ўртасидаги ўзаро боғлиқликни ўрганиб, аудит тизимининг мустаҳкамлиги молиявий ҳисобдорлик даражасини оширишини илмий жиҳатдан асослаб берганлар. Тадқиқотда аудит жараёнларининг такомиллаштирилиши давлат ташкилотларида коррупция хавфларини камайтиришга хизмат қилиши кўрсатилган.

Таҳлил қилинган адабиётлар шуни кўрсатадики, давлат молиявий назорати тизимини ривожлантиришда аудит мустақиллигини таъминлаш, рақамли технологияларни кенг жорий этиш, ички назорат механизмларини кучайтириш ва назорат натижалари бўйича таъсирчан чораларни амалга ошириш устувор вазифалар ҳисобланади.

Мавзунинг долзарблиги

Ўзбекистонда давлат молиясини бошқариш тизимини такомиллаштириш, бюджет маблағларидан самарали ва мақсадли фойдаланишни таъминлаш ҳамда давлат ташкилотлари фаолиятида шаффофликни ошириш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Бу жараёнда маданият муассасалари фаолияти устидан давлат молиявий назоратини самарали ташкил этиш алоҳида аҳамият касб этади. Чунки мазкур муассасалар давлат бюджети маблағлари ҳисобидан молиялаштирилиши билан бирга, миллий маданий меросни сақлаш, аҳолига маданий хизматлар кўрсатиш ва маънавий тараққиётни таъминлаш каби муҳим вазифаларни амалга оширади.

Амалиётда маданият муассасаларида молиявий назоратни ўтказишда бир қатор ўзига хос хусусиятлар мавжуд. Биринчидан, музей экспонатлари, тарихий ва маданий бойликлар, саҳна жиҳозлари, мусиқа асбоблари, кутубхона фондлари ҳамда бошқа ноёб активларни баҳолаш ва ҳисобга олиш анъанавий давлат ташкилотларига нисбатан анча мураккаб ҳисобланади. Иккинчидан, театр томошалари, концерт дастурлари, фестиваллар, гастроль тадбирлари, ижодий лойиҳалар ва маданий мерос объектларини таъмирлаш билан боғлиқ харажатларнинг мақсадлилиги ва самарадорлигини баҳолашда молиявий

кўрсаткичлар билан бир қаторда ижтимоий самарадорлик мезонларини ҳам ҳисобга олиш талаб этилади.

Сўнгги йилларда давлат молиявий назорати тизимида рақамлаштириш жараёнларининг жадал ривожланиши мазкур соҳада янги имкониятларни яратмоқда. Электрон бюджет, электрон давлат харидлари ва интеграциялашган ахборот тизимлари молиявий операцияларни онлайн кузатиш, хавфларни баҳолаш ва назорат тадбирларини самарали режалаштириш имконини бермоқда. Халқаро тадқиқотларда давлат секторида аудит ва ички назорат тизимининг самарали ташкил этилиши молиявий ҳисобдорлик, шаффофлик ва жамоатчилик ишончини сезиларли даражада ошириши таъкидланган (Middin et al., 2024). Шунингдек, рақамли аудит технологиялари реал вақт режимида мониторинг олиб бориш, катта маълумотлар таҳлили орқали хавфларни аниқлаш ҳамда коррупция ҳолатларининг олдини олиш имкониятини кенгайтириши қайд этилган (Tereshchenko et al., 2024). Шу боис маданият муассасаларида давлат молиявий назоратини такомиллаштиришнинг назарий ва амалий жиҳатларини тадқиқ этиш долзарб аҳамиятга эга.

Таҳлил ва натижалар

Давлат молиявий назорати маданият муассасаларида фақат харажатларнинг қонунийлиги ва бухгалтерия ҳисобининг тўғри юритилишини текшириш билан чекланиб қолмаслиги лозим. Замонавий ёндашувларга мувофиқ, назорат тадбирлари муассаса фаолиятининг иқтисодий самарадорлиги, бюджет маблағларидан оқилона фойдаланиш даражаси, давлат харидлари жараёнларининг шаффофлиги, активларни сақлаш ҳолати, пуллик хизматлардан тушадиган даромадларнинг тўлиқ ҳисобга олиниши ҳамда ички назорат тизимининг самарадорлигини қамраб олиши керак.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, маданият муассасаларида молиявий қонунбузилишларнинг асосий қисми давлат харидлари, таъмирлаш ишлари, моддий бойликларни ҳисобдан чиқариш ва бюджетдан ташқари маблағлар ҳаракати билан боғлиқ жараёнларда кузатилади. Шунинг учун назорат тадбирларида хавфларга асосланган ёндашувни жорий этиш, электрон маълумотлар базаларидан фойдаланиш ва профилактик назорат чораларини кучайтириш муҳим ҳисобланади. Бу эса молиявий интизомни мустаҳкамлаш, давлат маблағларининг самарадорлигини ошириш ва бюджет йўқотишларининг олдини олиш имконини беради.

1-жадвал

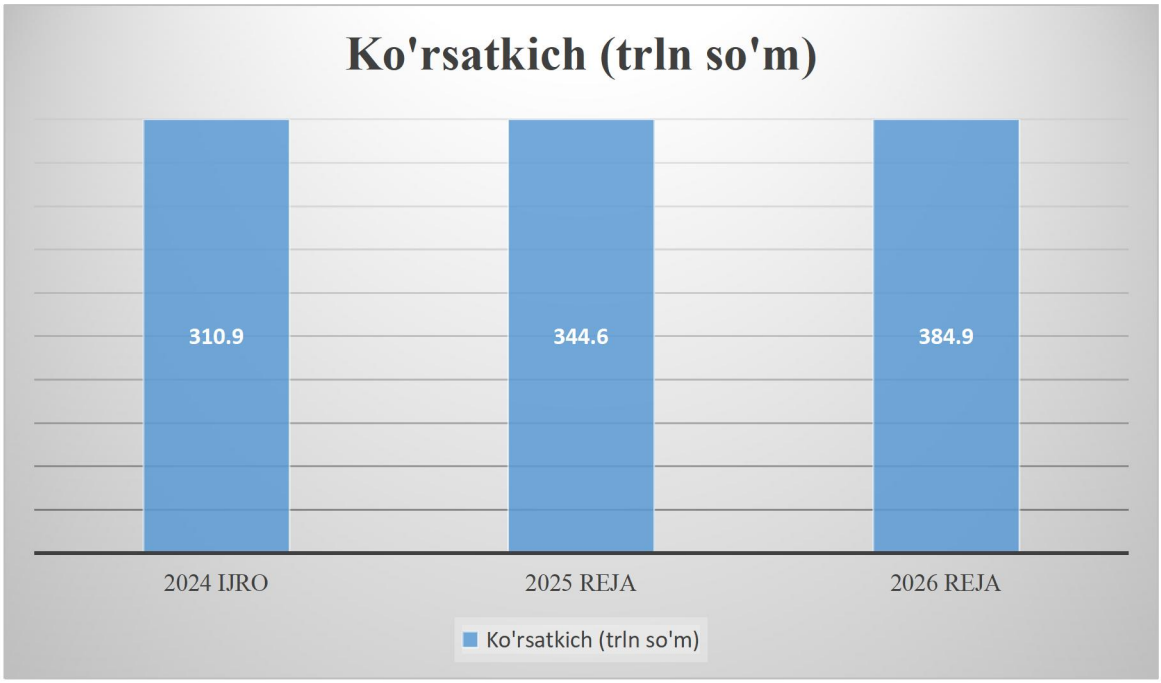
Маданият муассасаларида давлат молиявий назоратининг асосий йўналишлари ва кутилган натижалари

Назорат йўналиши	Текшириладиган масала	Асосий хавф	Кутиладиган натижа
Бюджет харажатлари	Смета, лимит ва мақсадли сарфланиш	Маблағларни ноўрин сарфлаш	Молиявий интизом кучаяди
Давлат харидлари	Танлов, шартнома ва ижро ҳужжатлари	Нархларни сунъий ошириш	Шаффоф ва тежамкор харид
Моддий бойликлар	Экспонат, жиҳоз ва асосий воситалар ҳисоби	Активларнинг йўқолиши ёки нотўғри баҳоланиши	Мулк сақланиши таъминланади
Пуллик хизматлар	Тушумларни ҳисобга олиш ва	Даромадларни яшириш	Бюджетдан ташқари маблағлар тўлиқ акс

	касса интизоми		этади
Рақамли мониторинг	Электрон ҳисобот ва маълумотлар таҳлили	Кечиккан ёки нотўлиқ маълумот	Тезкор назорат ва таҳлил

Манба: *Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг давлат молиявий назорати ва давлат молиясини бошқаришни такомиллаштиришга оид қарорлари, INTOSAI стандартлари ва муаллиф ишланмаси асосида тайёрланди.*

Ушбу жадвал маданият муассасаларида давлат молиявий назоратини ташкил этишнинг устувор йўналишларини акс эттиради. Жадвалда бюджет маблағларининг мақсадли сарфланиши, давлат харидларининг қонунийлиги, моддий бойликлар ва маданий мерос объектларининг сақланиши, пуллик хизматлардан тушадиган даромадларнинг тўлиқ ҳисобга олиниши ҳамда рақамли мониторинг тизимларидан фойдаланиш билан боғлиқ асосий назорат вазифалари, эҳтимолий хавфлар ва уларни бартараф этиш орқали эришиладиган натижалар тизимлаштирилган. Мазкур йўналишлар бўйича самарали молиявий назоратни амалга ошириш маданият муассасаларида молиявий интизомни мустаҳкамлаш, давлат мулки ва бюджет маблағларидан оқилона фойдаланишни таъминлаш, шунингдек соҳа фаолиятининг шаффофлиги ва ҳисобдорлигини оширишга хизмат қилади.

1-расм. Давлат бюджети харажатлари динамикаси, трлн сўм.

Маданият муассасаларида молиявий назоратни ташкил этишда энг муҳим йўналишлар қуйидаги жадвалда умумлаштирилган.

Маданият муассасаларида давлат молиявий назоратини самарали ташкил этиш учун назорат объектини тўғри танлаш, хавфларни олдиндан баҳолаш ва аудит натижалари бўйича берилган тавсиялар ижросини қатъий мониторинг қилиш муҳимдир. Акс ҳолда, назорат тадбирлари фақат камчиликларни қайд этиш билан чекланиб, уларнинг олдини олиш ва бошқарув қарорларини яхшилашда етарли самара бермайди.

Давлат секторининг турли мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, аудит тавсиялари ижроси бўйича ягона электрон мониторинг тизими мавжуд бўлмаса, аниқланган камчиликлар такрорланиши мумкин. Илмий ишлар аудит тавсияларининг бажарилиши, раҳбарият масъулияти ва кадрлар малакаси молиявий назорат самарадорлигининг асосий омиллари эканини кўрсатади (Wibowo, 2019), (Nimani et al., 2023).

Таклиф ва тавсиялар

Маданият муассасаларида давлат молиявий назоратини такомиллаштириш учун, аввало, рискка асосланган текширув режаларини жорий этиш лозим. Бунда бюджет ҳажми, давлат харидлари улуши, таъмирлаш-реставрация ишлари, пуллик хизматлар тушуми, аввалги текширувлардаги камчиликлар ва моддий бойликлар қиймати асосий риск индикаторлари сифатида белгиланиши мақсадга мувофиқ.

Иккинчидан, маданият муассасаларида бухгалтерия ҳисоби, электрон ҳужжат айланиши, давлат харидлари портали, касса операциялари ва инвентаризация маълумотларини ягона рақамли таҳлил муҳитига интеграция қилиш зарур. Бу текширувчи органларга маълумотларни қўлда йиғишга кетадиган вақтни қисқартириш, шубҳали операцияларни тез аниқлаш ва молиявий қарорлар бўйича асосланган хулоса бериш имконини яратади.

Учинчидан, назорат натижалари бўйича берилган тавсиялар ижросини белгиланган муддат, масъул ижрочи ва аниқ натижа кўрсаткичлари асосида баҳолаш керак. Тавсияларнинг бажарилиши фақат расмий жавоб хатлари билан эмас, балки амалда бартараф этилган камчиликлар, қайтарилган маблағлар, такомиллаштирилган ички тартиблар ва қайта такрорланмаган ҳолатлар орқали баҳоланиши лозим.

Тўртинчидан, назорат органлари ва маданият муассасалари ходимлари учун давлат харидлари, бюджет ҳисоби, активлар инвентаризацияси, маданий мерос объектлари ҳисоби ва рақамли аудит бўйича доимий малака ошириш курсларини ташкил этиш керак. Чунки молиявий назоратнинг сифати кўп жиҳатдан текширувчиларнинг касбий билимлари ва соҳавий хусусиятларни тўғри тушунишига боғлиқ.

Хулоса

Хулоса қилиб айтганда, маданият муассасаларида давлат молиявий назоратини самарали ўтказиш бюджет маблағларининг мақсадли сарфланиши, моддий маданий бойликларнинг сақланиши ва аҳолига кўрсатилаётган маданий хизматлар сифатини оширишга хизмат қилади. Бунинг учун назорат тизими қонунбузилишларни аниқлаш билан чекланмай, уларнинг олдини олиш, рискларни баҳолаш, тавсиялар ижросини мониторинг қилиш ва рақамли таҳлил механизмларини жорий этишга йўналтирилиши зарур.

Маданият соҳасига ажратилаётган бюджет маблағлари ҳажмининг ошиб бориши мазкур соҳада молиявий шаффофлик ва ҳисобдорликни кучайтиришни талаб қилади. Шу боис маданият муассасаларида давлат молиявий назоратини замонавий, рискка асосланган ва рақамлаштирилган ёндашувлар асосида ташкил этиш давлат молиясини бошқариш самарадорлигини оширишнинг муҳим шартларидан бири ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2024 йил 24 декабрдаги “2025 йил учун Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети тўғрисида”ги Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 25 декабрдаги ПҚ–455-сон қарори.

3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2025 йил 8 апрелдаги 210-сон қарори “2025–2030 йилларда давлат молиясини бошқариш тизимини такомиллаштириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”.
4. Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги. 2025 йил учун бюджетнома материаллари.
5. Institute of Internal Auditors. Global Internal Audit Standards. 2024.
6. INTOSAI. GUID 3910: Central Concepts for Performance Auditing. 2019.
7. Middin M., Nirwana N., Haliah H. The Role of Internal Audit in Maintaining Financial Accountability and Transparency in Government Agencies. 2024.
8. Tereshchenko D., Kruhlov V., Bodnar K. Digitalization of Public Finance Auditing as a Tool for Ensuring Accountability in Public Governance. 2024.
9. Wibowo A. Promoting Development Program Effectiveness: The Expected Role of Public Sector Audit in State Finance Management. 2019.
10. Nimani P., Maloku A., Avdija S. The Impact of the Auditor General on Public Administration Control. 2023.